

Patis d'escola, gènere i infància: una recerca en el marc de les geografies de la infància¹

Dafne Saldaña Blasco

*Doctoranda del programa interuniversitari en Estudis de Gènere:
Cultures, Societats i Polítiques
dafnesb@gmail.com*

Resum

Aquest article presenta els principals resultats d'una recerca realitzada en una escola de primària de Granollers (Barcelona) amb la participació del professorat i l'alumnat. La recerca mostra com en els patis de les escoles es reproduïen els rols de gènere tradicionalment femení i masculí i existeixen fenòmens d'exclusió per raó de sexe, basats en els estereotips sexuals i en la jerarquia de gènere. L'objectiu d'aquesta recerca d'acció participativa és organitzar un mètode de diagnòstic i d'intervenció de gènere en els patis escolars, que sigui fàcilment reproduïble per a potenciar un canvi de conductes dintre i fora del centre educatiu.

Paraules clau: geografies de la infància, gènere, pati escolar, recerca d'acció participativa.

Resumen: *Patios de colegio, género e infancia: una investigación en el marco de las geografías de la infancia*

Este artículo presenta los principales resultados de una investigación realizada en una escuela de primaria de Granollers (Barcelona) con la participación del profesorado y del alumnado. La investigación muestra como en los patios de las escuelas de primaria se reproducen roles de género tradicionalmente femenino y masculino y existen fenómenos de exclusión por razón de sexo, basados en los estereotipos sexuales y en la jerarquía de géneros. El objetivo de esta investigación de acción participativa es organizar un método de diagnóstico e intervención de género en los patios escolares, que sea fácilmente reproducible para potenciar un cambio de conductas dentro y fuera del centro educativo.

Palabras clave: geografías de la infancia, género, patio escolar, investigación de acción participativa.

1. El treball de recerca de la Dafne Saldaña Blasco va obtenir un accésit a la 24a edició del premi Lluís Casassas i Simó (2018) amb el treball titulat: "El pati de l'escola en igualtat. Diagnòstic i intervenció de gènere a l'espai d'esbarjo", tutorat per Anna Ortiz Guitart. Aquest treball ha estat realitzat en el marc del programa de doctorat interuniversitari en Estudis de Gènere: Cultures, Societats i Polítiques.

Abstract: *Schoolyards, gender and childhood: an investigation in the framework of the geographies of childhood*

This article presents the main results of a research carried out in a primary school in Granollers (Barcelona) with the participation of teachers and students. The research shows how traditionally female and male gender roles are reproduced in schoolyards, and proves that gender-based exclusion phenomena exist, based on sex stereotypes and gender hierarchy. The purpose of this participatory action research is to organize a method of gender diagnosis and intervention in school yards, which is easily reproducible to promote behavior change inside and outside the school.

Key words: children's geographies, gender, school yard, participatory action research.

* * *

Les geografies de la infància i la joventut han afavorit la visibilització de grups de persones tradicionalment neutralitzats per la identitat masculina hegemònica i una mirada adultocèntrica de la societat. Conèixer la vida quotidiana i les pràctiques espacials dels infants i les persones joves, les seves experiències a casa, al barri, als pobles i a les ciutats on viuen, i captar les seves necessitats i els seus desitjos són, en línies generals, els objectius de bona part de les recerques emmarcades dins les geografies dels infants i les persones joves. Les geografies de la infància estudien els espais ocupats, imaginats i desitjats per les criatures; els espais on són excloses o marginades, els espais on juguen, formen i construeixen les seves identitats (Phillips, 2001). Aquests estudis comprenen un ampli espectre de temàtiques i perspectives que van des de les geografies materials, on s'estudien casos concrets a l'espai públic o privat, fins a les geografies dels imaginaris i les representacions de la infància en diferents àmbits (Ortiz, 2007). A l'hora d'investigar en aquest camp, és important reconèixer que les experiències quotidianes de les criatures no són homogènies i que existeix una multiplicitat d'infàncies que requereix una aproximació des de diferents perspectives i a través de diverses tècniques. Els estudis que requereixen la participació de criatures impliquen dilemes ètics i morals que tenen a veure amb portar a terme una recerca respectuosa i no autoritària (Horton, 2001; Jones, 2003; Philo, 2003; Valentine *et al.*, 2001). Això ha portat a diferents autors i autors a proposar recomanacions de mètodes, tècniques i bones pràctiques a seguir durant el procés de recerca (Holt, 2004a, 2004b; Matthews i Tucker, 2000; Valentine, 1999).

Aquest camp de la geografia humana s'ha desenvolupat majoritàriament als països anglosaxons, especialment al Regne Unit, i la revista *Children's Geographies*, nascuda al 2003, ha estat un referent indiscutible per a les persones interessades en aquest enfocament. A casa nostra aquestes geografies s'han desenvolupat sobretot amb els estudis fets pel Grup de Geografia i Gènere de la Universitat Autònoma de Barcelona (Baylina *et al.*, 2006, 2011 i 2016; Ortiz *et al.*, 2012, 2014 i 2015; Ortiz, 2007; Prats *et al.*, 2011, 2012 i 2015).

Aquesta article vol contribuir en l'estudi d'aquesta perspectiva a casa nostra i presenta els principals resultats d'una recerca emmarcada dins de les geografies de la infància. L'objectiu de la recerca que es presenta és veure com les qualitats de l'espai influeixen en la perpetuació del sexisme i els rols de gènere als espais d'esbarjo i pretén visibilitzar les desigualtats i jerarquies que es produeixen en l'ús que nenes i nens fan del pati de les escoles de primària.

Les geografies de la infància posen de relleu que, generalment, la identitat de les criatures es construeix en oposició a l'etapa adulta i no en relació amb elles mateixes. Igual que passa amb el binomi home/dona, la infància es defineix en termes dicotòmics i oposats amb l'adultesa. Mentre les persones adultes són éssers sexuats, responsables i amb capacitat de decisió; les criatures són éssers asexuats, irresponsables i vulnerables. Aquesta concepció de la infància reforça la segregació espacial de les criatures i justifica la relació jeràrquica entre criatures i persones adultes (Cloke i Jones, 2005; Valentine, 1996 i 2003). Però, a qui ens referim quan parlem de criatures? La categoria de criatura varia segons el context social i cultural i, per tant, les geografies de la infància no haurien de definir-se només com aquelles que estudien la vida de les persones d'una determinada edat, ja que la infància no és una categoria fixa i estàtica sinó que és un procés flexible i ambigu (Skelton i Valentine, 1998; Holloway i Valentine, 2000; Aitken, 2001).

La importància de treballar en aquest àmbit es deu a que a la infància és quan es consolida la identitat de gènere de les persones, i es reflecteix en actituds i conductes i en les expectatives socials sobre elles i ells. El sistema educatiu reproduceix pautes patriarcal que construeixen de forma diferent la identitat de nenes i nens, definint rols diferenciats segons el sexe. Entre els factors més influents trobem els espais i els temps escolars. Alguns factors condicionants són el context geogràfic i social del centre i l'ús i el disseny de l'aulari, patis i espais comuns. El pati és on més es visibilitzen les desigualtats de gènere, ja que el professorat acostuma a intervenir menys que a les aules i els usos i les normes són menys rígids, donant lloc a una imposició de rols socials i culturals i podent-se detectar més fàcilment les possibles situacions de desequilibri, jerarquia i violència. La forma de posicionar-se i relacionar-se en l'espai és quelcom que s'aprèn al pati de l'escola i que després es reproduceix en actituds a l'espai públic urbà. Per tant, els patis d'esbarjo són els espais més adequats per realitzar una diagnosi i intervenció d'igualtat de gènere.

L'àmbit educatiu no té una estructura patriarcal tan visible com la família, però reproduceix pautes patriarcal que construeixen de forma diferent la identitat de nenes i nens, definint rols diferenciats en funció del gènere (Subirats, 1994; Tomé, 2008). Entre els factors més influents trobem els espais i els temps escolars, las relacions que es donen en els centres en tota la seva diversitat i complexitat, les desigualtats que es produeixen al centre, els materials escolars, els coneixements que s'imparteixen a les aules, les expectatives del professorat i l'alumnat, els continguts i el llenguatge dels llibres de text, els jocs, les relacions

del professorat i les famílies, les reunions del claustre, etc. A nivell espacial, condiona la ubicació del centre en el context geogràfic i social, la construcció de l'edifici, l'ordenació de l'aulari, l'ús i aspecte dels patis, la il·luminació, la mida i l'ús dels espais comuns, la vegetació, etc. (Tomé, 2008).

Altres estudis realitzats a Espanya demostren que, dintre dels centres educatius, l'espai d'esbarjo és on més es visibilitzen les desigualtats de gènere, per tant són els espais més adequats per realitzar un estudi i intervenció d'igualtat de gènere (Bonal, 2000; Carreras 2011; Carreras *et al.*, 2012). Per què centrar-se en aquests espais? Les aules són espais amb usos més delimitats i amb unes normes més rígides. El pati de l'escola és l'espai on el professorat acostuma a intervenir menys i dona més llibertat a les nenes i els nens. Així es generen desigualtats en l'ús del pati, que esdevé un espai on s'imposen els rols socials i culturals de manera més clara (Rönnlund, 2015). Com es recull a diferents estudis, els nens solen ocupar l'espai central del pati i tenen papers actius en els jocs, ocupant l'espai de forma dinàmica. Generalment, les modalitats de joc que escullen són invasives. Les nenes solen ocupar racons i espais perifèrics, mostrant actituds més passives i estàtiques. La modalitat de joc desenvolupada generalment per les nenes és el joc simbòlic (Bonal, 2000; Tomé, 2008; Carreras *et al.*, 2012).

Diferents estudis reconeixen l'escola com un espai clau per a la incorporació de les nocions i articulacions sobre el gènere i la seva confluència amb altres factors però, en les seves aproximacions, no han tingut en compte la influència del disseny de l'espai (Öhrn, 2009; Fuller, 2010). Altres autores, en canvi, han estudiat les estratègies d'apropiació i dominació de l'espai per l'alumnat però no han considerat el gènere com un element específic en la generació de les desigualtats o, si bé han notat que existeixen diferències en l'ús dels diferents espais, no han analitzat les causes de la desigualtat (Reh *et al.*, 2011; Dymont i O'Connell, 2013). La majoria d'aquests estudis es basen en les percepcions i criteris de les persones investigadores i no tenen en compte les vivències de l'alumnat ni potencien la participació del professorat. Rönnlund (2015) ha estudiat els processos de construcció de les identitats de gènere en el pati d'una escola sueca a partir de les narracions dels nens i nenes participants en la recerca. Segons la seva recerca, els diferents espais del pati contribueixen a la construcció d'identitats de gènere diferenciades, que poden ser individuals o grupals, i arriben a la conclusió que els patis d'esbarjo amb una major diversitat d'espais i elements afavoreixen la generació de diverses formes de processar la identitat de gènere, en comparació als patis amb una baixa varietat espacial.

Els intents de quantificar els aspectes socials i psicològics de l'espai han portat a diferents autors i autores a elaborar mètodes d'observació, diagnòsi o avaluació d'espais. Moore (1994) i Tranter i Malone (2004) van sistematitzar mètodes d'observació d'espais infantils que posaven en relació les actituds i els patrons de relació dels nens i nenes amb la seva ubicació a l'espai i, en funció d'això, elaboraren sistemes per avaluar la qualitat d'aquests espais. No obstant, la dimensió de gènere no es va tenir en compte a l'hora d'elaborar les seves

propostes. En aquesta recerca ens hem plantejat diferents preguntes de recerca en relació a com afecten les qualitats de l'espai a les relacions entre gèneres, que tenen en compte els paràmetres dels elements i els espais que s'estudiaran: diversitat, flexibilitat, relació, confort, representativitat i gestió. La diversitat és la varietat d'elements i espais i de les seves característiques. Per flexibilitat s'entén la capacitat d'un espai o un element per adaptar-se a diferents situacions i usos. Per estudiar la relació entre espais i elements tindrem en compte paràmetres com la distància, els límits o la visibilitat. El confort té a veure amb les característiques dels espais i elements que permeten el benestar de les persones que els utilitzen. La representativitat té a veure amb el reconeixement i la visibilitat real i simbòlica dels homes i les dones i també de la seva participació en la presa de decisions. Per últim, la gestió fa referència al paper i al tipus d'intervenció del professorat, especialment a l'hora de l'esbarjo.

Metodologia

La Investigació Acció Participativa (IAP) incorpora a l'acció investigadora la voluntat de transformar les realitats que oprimeixen a determinats col·lectius. La IAP és una metodologia que parteix del diàleg i, a través d'aquest, les persones participants involucrades investiguen la seva realitat concreta, buscant una millor comprensió dels problemes centrals escollits per elles, actuant en propostes conjuntes i perseguint la seva resolució o, almenys, una major conscienciació sobre els seus orígens i possibles solucions. Els tres eixos fonamentals en els qual es basen la majoria de les IAP són la recerca, l'acció i la formació (Oliveira i Waldenez, 2010). L'IAP és un enfocament col·laboratiu en el qual les persones s'involucren com a prenedores de decisions i coinvestigadores en alguna o totes les fases de la recerca. Aquesta metodologia comença per entendre que la gent té un coneixement aprofundit sobre les seves vides i experiències i que l'objectiu d'aquesta metodologia no és només descriure la realitat sinó canviar-la (Cahill, 2007b). El seu objectiu és democratitzar el procés de recerca, el coneixement des de baix, prendre les experiències viscudes com a punt de partida de la recerca i valorar el coneixement produït a través de la col·laboració i l'acció (Cahill, 2007a).

Es va considerar la IAP com la millor manera per a realitzar aquesta recerca, ja que es parteix de la base que fer una anàlisi d'una situació injusta no és suficient sinó que s'ha d'actuar per canviar-la. Per aquest motiu en d'altres publicacions d'una de les autores (Saldaña, 2018; Saldaña *et al.*, 2018 i 2019) s'inclouen propostes concretes per a intervenir i transformar el pati de l'escola estudiada. En aquesta línia, i segons Freeman (2020), la planificació pot millorar els espais, els llocs i la vida de les persones i les geografies de la infància permeten veure el comportament espacial dels infants i actuar en la millora dels seus espais quotidians.

La participació de totes les persones implicades (educadores i educadors, nenes i nens) va resultar imprescindible, especialment de les persones educadores, ja que són elles qui planifiquen els espais, qui escullen els materials i, finalment, qui es relacionen directament amb els nens i les nenes i qui, en tots els casos, poden erigir-se com a agents de canvi. Els nens i les nenes van ser informades sobre els objectius de la recerca, els motius pels quals es requeria la seva participació i van decidir de manera voluntària participar-hi. L'anonimat de les persones que participen en la recerca està garantit i els noms que apareixen són ficticis.

Durant el procés de recerca s'ha intentat ser coherent amb l'epistemologia feminista considerant la producció de coneixement com quelcom col·lectiu i involucrant a totes les persones que han participat en la recerca com a subjectes actius. Es considera que el coneixement de totes les persones és igualment vàlid, pel que la principal font de dades per a la producció de coneixement són les experiències de l'alumnat i el professorat. S'ha tractat d'establir una relació d'interdependència entre teoria i pràctica. D'una banda, es produeix teoria a partir de la pràctica (vivències, activitats quotidianes, relacions entre persones, etc.). D'altra banda, una de les activitats principals de la recerca és la realització d'una acció conjunta i l'elaboració d'unes recomanacions i propostes de canvi. Es reconeix la relació de poder que s'estableix per la posició com a investigadora pel que s'ha estat en tot moment en disposició de modificar i redefinir els objectius i activitats proposades en funció de la voluntat de les persones que participen en el procés (Haraway, 1991).

Àrea d'estudi

Aquest treball d'investigació-acció s'ha portat a terme en un centre de primària de Granollers (Barcelona). Granollers és un municipi situat al Vallès Oriental, que compta amb aproximadament 60.000 habitants. En els darrers anys s'ha preocupat per la incorporació de la perspectiva de gènere en la gestió urbana (Col·lectiu Punt 6, 2011) i s'ha portat a terme un projecte consistent en la realització d'una "Guia sobre joguines no sexistes", on van participar, entre altres agents, el Consell dels Infants, una entitat on participa un infant representant de cada escola de Granollers. L'Ajuntament de Granollers compta amb una regidoria d'Igualtat Dona-Home amb la que es va establir el primer contacte per poder realitzar aquesta recerca.

L'escola de primària es troba al barri de Sant Miquel, un dels barris amb més residents de Granollers, amb prop de 8.400 persones. El centre educatiu és un dels més antics del municipi, per la qual cosa algunes parts de l'edifici estan envellides. Aquesta percepció augmenta en comparar-lo amb altres escoles del municipi. L'espai destinat a l'esbarjo és bastant reduït i, en general, manca espai (fig. 1). Algunes de les activitats, com música, tenen lloc en altres edificis propers. Segons l'Ajuntament, l'escola està considerada d'alta complexitat, per l'alt percentatge d'alumnes procedents de famílies nouvingudes i amb pocs recursos

econòmics. El treball de recerca es realitza amb la participació de la classe de tercer de primària i algunes persones docents. La classe de tercer de primària comptava, a l'inici de la recerca, amb 19 alumnes, 10 nenes i 9 nens, d'entre 8 i 9 anys d'edat.

Figura 1. Fotografies del pati de l'escola

Fotos: Dafne Saldaña

Nombroses recerques amb infants i persones joves utilitzen una combinació de mètodes orals (entrevistes, grups de discussió), escrits (diaris, poesia, cartes, correus electrònics) i visuals (dibuixos, fotografies i vídeos) amb l'objectiu de fer-los participar activament en el procés de recerca, fet que pot ajudar a crear noves formes de coneixement i maneres de conèixer, així i com a desenvolupar descripcions riques de les seves experiències i espais quotidians (Punch, 2002; Keats, 2009). Aquesta diversificació i combinació de mètodes ofereix als participants formes d'expressar les seves històries i narracions de maneres molt variades per expressar les seves observacions, idees, emocions i activitats. Concretament, els mètodes visuals són cada vegada més usats en les recerques amb infants i joves per ser tècniques amb les qual estan molt acostumats a comunicar-se i permetre expressar la creativitat (Béneker *et al.* 2010; Lehman-Frisch, Authier, and Dufaux, 2012; Lomax, 2012). El dibuix és una forma natural de comunicació i d'expressió personal i, a la vegada, resulta un mitjà útil per aconseguir que les criatures prenguin consciència de les qualitats visuals de l'entorn i de les possibilitats de millora (Barker i Weller, 2003; Honkanen *et al.*, 2018; Eldén, 2012; Ortiz *et al.*, 2012).

Pel treball de camp es van utilitzar una combinació de mètodes orals, escrits i visuals per tal de captar al màxim la complexitat i multiplicitat de maneres d'expressar-se i de fer. Es van realitzar observacions, entrevistes individuals i entrevistes en grup, qüestionaris, dibuixos i teatre. En primer lloc, es van realitzar observacions. Les diferents observacions van permetre recollir informació específica sobre l'ús de l'espai, les activitats i els patrons de conducta segons el gènere i la seva relació amb els diferents elements i les seves característiques. Es van realitzar tres tipus d'observacions: 1) observacions generals fetes al pati escolar; 2) observacions per grups per recollir informació sobre les relacions que s'estableixen entre nenes i nens a partir de les formes de joc i el tipus d'activitat i la seva distribució a l'espai. Es tracta d'observar els paràmetres de conducta d'una

persona en relació al grup amb el que interactua i en referència al lloc on aquest s'ubica en el pati; i 3) observacions per sectors per recollir informació sobre la masculinització o feminització dels diferents sectors del pati i de les activitats que es desenvolupen en cadascun d'ells. Es van delimitar cinc sectors diferenciats corresponents a la pista de futbol, la pista de bàsquet, la zona de la porta d'accés, la zona del mur i la zona de l'edifici. Aquesta observació va permetre veure possibles espais de dominació masculina o femenina i si això es relacionava amb el tipus d'activitats que es realitzen i amb la posició d'aquests espais en relació a la globalitat del pati. Un sistema de codis ens va permetre registrar les parades que realitzen les persones observades durant el seu recorregut, quin era el motiu de la parada i si tenia relació amb algun element o característica de l'espai.

En segon lloc, es van fer activitats amb el professorat i han estat destinades, d'una banda, a conèixer les seves percepcions sobre les desigualtats de gènere a l'espai d'esbarjo, sobre la capacitat de detectar situacions de jerarquia de gènere i les estratègies que segueixen per solucionar-les i prevenir-les. D'altra banda, es va voler potenciar la presa de consciència sobre les desigualtats de gènere en l'ús dels espais i donar eines per poder detectar-les i prevenir-les. Es va realitzar una entrevista grupal amb el professorat sobre les desigualtats de gènere a l'espai d'esbarjo. Van participar-hi cinc professores i quatre professors. Al llarg del procés es van fer diverses trobades amb la tutora de tercer curs per programar i coordinar les activitats a realitzar tant amb l'alumnat com amb la resta de professores i professors i per exposar i discutir els resultats parcials.

En tercer lloc, es van fer unes activitats amb l'alumnat que van tenir com a objectiu conèixer les percepcions i desitjos de l'alumnat sobre l'espai d'esbarjo, les seves vivències sobre les actituds i els conflictes que hi tenen lloc i, alhora, potenciar la presa de consciència sobre les desigualtats de gènere al pati de l'escola i donar eines per evitar-les i prevenir-les. Es va passar un qüestionari per facilitar la participació de tota la classe de tercer i obtenir el màxim de respostes possibles sobre els temes tractats. Al qüestionari van participar les 18 persones de la classe de tercer: nou nens i nou nenes. L'objectiu del qüestionari era obtenir informació sobre les experiències de l'alumnat a l'espai d'esbarjo. El qüestionari incloïa les següents preguntes, que van ser redactades amb el suport de la tutora per a la bona comprensió dels nens i les nenes.

1. Què fas quan surts al pati?
2. Amb qui jugues?
3. Quins són els teus jocs preferits?
4. A quins jocs jugaries amb les teves amigues?
5. I amb els teus amics?
6. A quina part del pati jugues?
7. Quin lloc t'agrada més del pati? Per què?
8. Quin lloc t'agrada menys del pati? Per què?

Després del qüestionari se'ls va demanar dibuixar: “Com t'agradaria que fos el teu pati?” En general, el dibuix permet motivar i estimular la participació de les criatures, així com crear un ambient relaxat i divertit per a la recerca. L'objectiu d'aquesta activitat va ser conèixer quines qualitats dels espais i quins elements prioritzaven els nens i les nenes a l'hora de decidir com els agradaria que fos el seu pati d'esbarjo. Mentre les nenes i els nens van realitzar els dibuixos es va anar passant per les taules i demanant que expliquessin els seus dibuixos.

Per aconseguir una informació més detallada de les experiències, emocions i sentiments de l'alumnat es van fer també entrevistes grupals. Aquesta tipologia d'entrevista va permetre tractar els temes des d'un enfocament obert i flexible. Per fer-les més agradables i que els nens i les nenes se sentissin més còmodes, les entrevistes es van realitzar per grups. Es van fer tres entrevistes grupals, una mixta, una amb nenes i una amb nens. A les tres entrevistes es van plantejar qüestions entorn a les activitats i els conflictes al pati, tot i que es van anar adaptant segons el desenvolupament de cadascuna.

Finalment, es van escenificar els conflictes al pati. Aquesta activitat es va proposar com una devolució a l'alumnat sobre les activitats explicades anteriorment i també va funcionar com una activitat de presa de consciència. Es van realitzar quatre sessions de taller de teatre en les qual l'alumnat va posar en escena algunes de les situacions de desigualtat que s'havien detectat durant el procés de recerca. A partir de la primera improvisació els i les alumnes buscaven solucions conjuntament a les diferents situacions de desigualtat. Després de la primera sessió es va realitzar un guió que servia de base per a una obra de teatre on es mostraven, a través d'escenes curtes, els conflictes i les solucions proposades per l'alumnat de tercer curs. Les situacions de desigualtat tenien a veure amb les relacions jeràrquiques entre gèneres i amb els estereotips i els nens i les nenes anaven interpretant diferents papers. El que es pretenia mostrar és que un pati més igualitari en termes de gènere beneficia a totes les persones que no ocupen el rol masculí hegemònic, independentment del seu sexe. La tutora de tercer va participar en els assajos i en l'elaboració del guió de l'obra de teatre. Es va buscar la forma en què totes les persones de la classe participin en condicions d'igualtat: tots els personatges van tenir el mateix protagonisme i apareixien la mateixa quantitat de temps en escena. El dia 23 d'abril, coincidint amb la festa de Sant Jordi, la classe de tercer va realitzar l'obra de teatre elaborada a partir de l'escenificació de conflictes al pati. L'objectiu d'aquesta activitat era transmetre valors inclusius i no sexistes, estenent la participació a altres membres del professorat i l'alumnat que no havia participat en la resta d'activitats de la recerca. La representació va tenir lloc al pati de l'escola, amb assistència oberta a totes les persones que utilitzen o treballen a l'escola i també a les famílies de l'alumnat.

Anàlisi de resultats

El context social i cultural del barri on s'ubica l'escola i, en conseqüència, del seu alumnat és un factor clau per entendre els resultats de les activitats realitzades durant la recerca com, per exemple, algunes de les opinions del professorat en relació al gènere i a les situacions de desigualtat. L'alumnat de l'escola prové de famílies nouvingudes i amb baixos recursos econòmics. Aquest fet, segons el professorat, ha creat un estigma sobre l'escola que, segons diuen, està mal considerada en comparació amb altres escoles del municipi. A això se suma que és una de les més antigues del municipi i que falta manteniment en algunes parts de l'edifici i del pati.

Distribució i ús de l'espai segons el gènere

A partir de l'observació directa es va donar resposta a la guia de preguntes que s'havien elaborat prèviament en relació als temes centrals de la recerca: flexibilitat, diversitat, relació, confort i representativitat. Pel que fa a la flexibilitat, el disseny del pati i els seus elements es podria millorar. D'una banda, el fet de comptar amb un espai central pavimentat ampli i sense mobiliari ni arbrat permet la realització d'activitats que reuneixin un gran nombre de persones, com celebracions o jocs en equip, encara que l'espai no està adaptat perquè aquestes puguin tenir lloc. Es podria considerar que l'espai permet un ús polivalent, tot i que no compta amb elements mòbils o temporals, excepte les cordes de saltar que es fan servir alguns dies a l'hora d'esbarjo. Els pocs elements amb què compta el pati són fixos: arbres, bancs, porteries; no hi ha elements que puguin ser modificats o desplaçats per l'alumnat i adaptats a les necessitats dels diferents jocs. La flexibilitat dels elements i espais permet donar cabuda a un major nombre d'usos i activitats, i adaptar-los a les formes de joc de les diferents persones en poder modificar-se segons les necessitats, sense prioritzar un ús o activitat sobre un altre. Un espai flexible permet ser modificat al llarg del temps, adaptant-se als canvis dels usuaris i les usuàries. Un espai poc flexible no s'adapta a activitats i usos diferents, ancorant l'espai a un o uns pocs usos determinats en detriment dels altres.

Tot i ser un espai petit compta amb alguns elements que permeten delimitar àrees diverses: espais de joc en equip, zones de descans o espera. L'espai permet realitzar diversos jocs adaptats per a nens i nenes de diferents edats, ja que no existeixen desnivells ni elements que puguin resultar perillosos o inaccessibles. Tot i així, no existeixen diferents colors o textures que permetin identificar àrees diferenciades de l'espai d'esbarjo i l'espai destinat al joc tranquil o simbòlic és mínim o inexistent. Els dos únics elements de joc a part de la pista de futbol i la pista de bàsquet són dues xarranques i dos *twisters* pintats al terra. Els espais per seure i xerrar són limitats: uns pocs bancs, la majoria situats de cara a la pista de futbol i el graó entre el pati i l'edifici de l'escola que s'utilitza per seure

durant l'esbarjo. La manca de diversitat d'elements i espais dona prioritat a unes poques activitats i usos dominants, que ocupen la major part de l'espai del pati, excloent altres activitats que podrien ser realitzades per una major diversitat de persones i amb un ús més igualitari de l'espai.

Els paràmetres de relació són els relacionats amb la visibilitat, l'accessibilitat i la proximitat entre els espais i els elements. Al tractar-se d'una escola petita, la proximitat no és un àmbit problemàtic en aquest cas. Els elements d'ús bàsic, com les fonts d'aigua, les papereres i els lavabos estan com a màxim a un minut i mig de distància des de qualsevol punt del pati. El pati no té desnivells ni elements que dificultin l'accessibilitat arreu d'aquest ni entre aquest i l'exterior. Per accedir a l'edifici de l'escola existeix un petit desnivell que pot dificultar l'accessibilitat. L'accés a les aules del primer pis i a la biblioteca es realitza únicament a través d'unes escales i el centre no compta amb ascensor. La relació visual des de l'interior de l'edifici de l'escola permet la vigilància informal, augmentant la percepció de seguretat. La relació visual amb l'exterior, a través d'una tanca permeable, permet una major sensació d'amplitud i connecta visualment el pati de l'escola amb l'espai públic que hi ha just al davant.

El confort té a veure amb la sensació de benestar, la satisfacció de les necessitats i la percepció de seguretat a l'entorn. L'adaptació al clima, oferint espais de confort a l'estiu i a l'hivern, que permetin utilitzar el pati quan plou, facilita l'ús de l'espai al llarg de l'any, a la vegada que impedeix una apropiació desigual dels espais més confortables quan aquests no són suficients (zones d'ombra a l'estiu, zones de sol a l'hivern). El pati de l'escola no compta amb espais coberts per protegir-se de la pluja o l'asolellada intensa. Compta amb alguns arbres que proporcionen ombra a l'estiu però aquesta és insuficient. A l'hivern, hi ha una gran part del pati que es troba en ombra, projectada pels edificis alts del voltant. El control visual de l'entorn del pati des de qualsevol punt, la manca de racons i zones obscures i la relació visual amb l'interior de l'edifici de l'escola augmenten la percepció de seguretat, fet que afavoreix a les criatures més petites. Al pati no existeixen murs alts, racons o altres elements que impedeixin la visibilitat i la il·luminació és adequada durant el dia però insuficient a la tarda o el vespre, especialment durant l'hivern.

Pel que fa a la representativitat de les dones i els homes, tan literal com simbòlica, aquesta no és igualitària. La distribució dels elements no és uniforme en els diferents espais del pati ni totes les zones del pati tenen la mateixa importància. L'espai central del pati té molta importància i s'utilitza pels grups grans i per realitzar activitats que requereixen molt d'espai. Pel que fa al professorat, la presència de dones i homes al pati tampoc és igualitària. Sempre hi ha més dones que homes vigilant al pati, pot ser degut a que el nombre de professores del centre és major al de professors però aquestes participen i intervenen més en el joc dels nens i les nenes i també a l'hora de resoldre conflictes. Al pati no hi ha murals que puguin transmetre construccions estereotipades dels gèneres. Dintre de l'escola, almenys durant la realització d'aquest estudi, la presència de

representacions masculines en murals, dibuixos o treballs és més elevada que la de dones, que és quasi inexistent.

Resultats de les observacions per grups

A partir de l'anàlisi de les relacions que s'estableixen entre nenes i nens en les formes de joc, activitats i distribució a l'espai de les i els alumnes de la classe de tercer observem que les nenes juguen en grups més reduïts (de dues a cinc persones) i majoritàriament només del seu mateix sexe. En canvi, els nens juguen en grups més grans (de quatre a vuit persones) i generalment mixtos, tot i que amb un nombre superior de nens que de nenes. Pel que fa a la relació amb el joc i el tipus d'activitat, veiem que els nens no tenen diversitat, sempre juguen a un mateix joc, aquest és motriu i cooperatiu, joc en equip amb un objectiu específic, podem dir un joc típicament "masculí". En canvi les nenes tenen una gran varietat de jocs de tots els tipus: interacció verbal, joc simbòlic i motriu amb estructura fixa o amb objecte i joc en equip.

Tot això es reflecteix de manera directa en la ubicació de nenes i nens a l'espai. Les nenes es mouen per zones tan per zones perifèriques com centrals, resten poc temps al mateix lloc i per tant no estableixen un control sobre els espais que ocupen. En canvi els nens s'estableixen en una zona, ja sigui central o perifèrica, i es mantenen en aquella zona durant més temps, apropiant-se-la.

Les observacions ens permeten analitzar com diferents paràmetres de l'espai, la diversitat, la flexibilitat, la relació, el confort i la representativitat es relacionen amb les actituds i les posicions que ocupen a l'espai les criatures en funció del gènere. Podem considerar que, en general, l'espai del pati és flexible, encara que no està preparat específicament per a que hi puguin tenir lloc activitats variades. La manca d'elements i espais diversos dona prioritat a unes poques activitats i usos dominants que ocupen la major part de l'espai del pati. Per exemple, l'espai destinat a joc tranquil o simbòlic és mínim, pràcticament inexistent. D'altra banda, hem pogut comprovar que els elements fixos amb un ús definit com, per exemple, les porteries de futbol, potencien l'apropiació per determinats grups i el desenvolupament de jocs més estereotipats. Així, els jocs considerats "masculins" tenen una clara definició de l'espai on es desenvolupen i ocupen una gran proporció del pati. Les activitats majoritàriament desenvolupades per nenes no tenen un espai definit al pati i s'han de portar a terme als espais residuals, és a dir, els que no estan ocupats per les activitats "privilegiades". En referència al comportament territorial, els nens solen jugar sempre al mateix joc en el mateix espai, creant una relació associativa entre espai i activitat. Aquesta ocupació clara i constant de l'espai fa que sigui difícil realitzar en el mateix altres activitats que no siguin la dominant. Les nenes, en canvi, varien més en tots els sentits, canviant de joc (incloent tipus de joc molt diversos) i desplaçant-se a diferents llocs del pati amb major freqüència. D'aquesta manera, com apuntava Weisman (1994), les nenes ocupen l'espai

però no el controlen. Altres factors també influeixen en l'ocupació de l'espai en funció del gènere, com la relació d'aquest amb l'edifici de l'escola o els límits entre uns espais i altres, o les zones de confort, que poden crear una segregació entre els espais privilegiats i els incòmodes. En aquest cas, degut a les petites dimensions del pati, els paràmetres de relació i confort no són determinants per l'ocupació dels espais, tot i que influeixen en aspectes com la invasió de les àrees de joc tranquil i el poc espai disponible per a aquest tipus d'activitats. Pel que fa a la representació masculina i femenina, hem pogut observar que les professores interaccionen més amb l'alumnat durant l'esbarjo, participen més en el joc (generalment en jocs "femenins") i intervenen més en la resolució de conflictes.

Percepcions i creences del professorat

Quan es pregunta als professors i professores participants què entenen per desigualtat de gènere a l'espai d'esbarjo el primer que surt és el futbol, la dominació de la pilota i els jocs "masculins" i "femenins". De manera indirecta posen en relació la dominació en el joc amb la dominació de l'espai. Ho podem veure als comentaris del professorat:

"Els nens juguen a futbol i no deixen jugar a les nenes. Això és una desigualtat de gènere. Quan elles també podrien jugar a futbol o podrien jugar al que els donés la gana. No tenen perquè jugar a futbol sempre..." (Víctor).

"I dominar la pilota ells, i en canvi elles no ho fan" (Maria).

"I això d'alguna manera també determina que l'espai majoritari que és un camp de futbol sigui molt més, o sigui, abasti molta més superfície que no pas la part que teòricament en termes de gènere està adjudicada a les nenes" (Martí).

En general, pensen que els nens ocupen més espai quan juguen i que juguen a jocs més "moguts". Les nenes juguen a jocs tranquils en grups més petits que els nens. Com diu la Sònia:

"En general, els nens tenen una manera de jugar molt més moguda i agressiva que no pas les nenes. Les nenes juguen molt més en petit grup o grup reduït, en canvi els nens abasten tot i corren amunt i avall" (Sònia).

A l'escola s'està fent un treball amb els nens per trencar els estereotips de gènere en relació als jocs. Els nens, generalment no volen jugar a jocs femenins, en canvi, com ha aparegut abans amb el tema del futbol, a les nenes no les deixen jugar a jocs masculins. Això significa que hi ha una desvaloració dels jocs tradicionalment considerats "femenins" i també una menysvaloració de les capacitats de les nenes per jugar a jocs "masculins". A continuació ho veiem a les intervencions del professorat:

"Les cordes ens van molt bé. I, algun nen que no ha estat escolaritzat en la nostra escola quan ve nou aquí no vol jugar a saltar corda, perquè el nen se sent mascle i creu

que és un joc de nenes. En canvi els nens que han sigut educats aquí aquest problema no el tenen” (Maria).

“Això és veritat. No ho veuen com una cosa femenina. I amb el futbol ho hem d’aconseguir al revés també” (Laura).

Quan fan referència a les qualitats dels elements, com la flexibilitat i la diversitat, diuen que són beneficioses per un ús més igualitari. La diversitat d’elements o en les característiques dels mateixos és bona, ja que dona peu a més jocs. Pensen que falta varietat de jocs i materials: per enfilar-se, fer equilibris, casetes, vegetació baixa per amagar-se darrere, etc. En general, parlen de manca d’elements relacionats amb el joc simbòlic. També identifiquen que els elements que simbòlicament fan referència a espais masculins o femenins poden produir un ús desigual de l’espai, com podem veure a les paraules del Xavier:

“Jo, per exemple, eliminaria qualsevol espai que significués haver de mantenir un rol masculí o un rol femení. Per exemple, perquè això implica possessió de terreny, d’espai. Per exemple, les porteries de futbol sala o de handbol, el que t’estan dient és que aquest espai està limitat per als qui juguen a aquest tipus de jocs. Això que vol dir? Normalment hi juguen els nens, llavors els nens diuen que aquest espai és seu i juguen ells. I qualsevol que molesta el llencen perquè destorba i l’empenten i el fan fora. Llavors jo per començar no tindria uns espais fixes. Per exemple, les porteries a mi no m’agraden en un pati d’escola. La meua opinió. Tenir-les fixes. Perquè això implica domini de territori. I aquest espai està exclusivament pensat pels qui juguen a futbol. Perquè després la baralla sempre ve pel mateix: és que s’estan posant al mig a jugar a no sé que, és que estan jugant a la xarranca, i al final s’apropien de la majoria de pati els que juguen a futbol perquè la resta ni juga a handbol ni juga a res més que futbol” (Xavier).

Són conscients que els conflictes entre nens són més visibles i més físics i, per això, el temps destinat a solucionar-los és major que el destinat als conflictes entre nenes o entre nenes i nens. Tanmateix, tot i mostrar un alt grau d’implicació per l’eradicació de les desigualtats de gènere, el professorat conserva idees sobre el gènere arrelades en la cultura i que tenen a veure amb els estereotips de gènere i culturals, l’eurocentrisme i la naturalització de les diferències entre sexes.

Els estereotips de gènere més freqüents són en referència a les qualitats físiques o psíquiques dels nens i les nenes, que es construeixen en base a les dicotomies força/fragilitat, agressivitat/tranquil·litat, explícit/implícit, impuls/control.

“Les nenes són molt *mandones*. En general, són *mandones*” (Maria).

“En termes potser d’espai i gènere (...) potser el nen el veus més, quan hi ha conflicte el *pilles* més ràpid, no? o s’evidencia més en termes d’espai però perquè és més extravertit i és una qüestió de gènere això i la nena el rotllo aquest de “va per sota”. I és veritat això en general, no?” (Martí).

Existeix un discurs que naturalitza les diferències entre sexes, atribuint als nens qualitats que justifiquen la violència com “agressivitat”, “impuls” i “actitud primària”. En canvi a les nenes se les atribueixen qualitats referents a la

seva capacitat de manipulació psicològica com “perversitat”, “ser *mandones*” o “anar per sota”. El fet que les nenes juguin a jocs més tranquils i ocupin menys espai del pati que els nens es presenta com una diferència “natural” de conducta.

“Jo tinc un curs la meitat nens i la meitat nenes i això també és un avantatge. Jo m'adono que les nenes (...) són molt més tranquil·les, en general, sí o no? vosaltres que penseu? (...). *Bueno*, agressivitat sí que n'hi ha, jo n'hi veig i més en els nens. Als nois jo els veig que tenen *pronto*, és el que dèieu de que el noi o el nen... És més impulsiu. I salta de seguida. La nena no s'atreveix” (Montserrrat).

Per últim, tenen molt clar que l'espai influeix en les actituds dels nens i les nenes i que, d'alguna manera, això pot influir en una major o menor igualtat d'oportunitats entre gèneres. Pensen que una major diversitat d'espais i elements permetria jugar a més jocs diferents i que això beneficiaria a les persones que no juguen als jocs dominants que solen ocupar els espais centrals del pati. Han constatat que els nous elements del pati, les cordes i les xarranques, són més utilitzats per les nenes. Aquests elements han substituït la pilota, que era considerada una font de conflictes, especialment entre nens. Una major flexibilitat dels espais i els elements ajuda a evitar la dominació territorial. Els espais amb usos fixos i delimitats, com la pista de futbol o les porteries, faciliten l'apropiació per determinats grups. Els espais amb usos fixos i de grans dimensions en relació a la totalitat del pati, fomenten un ús desigual de l'espai i beneficien als grups dominants, deixant molt poc d'espai per la resta d'activitats.

Percepcions i vivències de l'alumnat

Segons les respostes obtingudes al qüestionari, totes les nenes i els nens de 3r de primària expressen que quan surten al pati juguen, encara que alguns especifiquen amb qui juguen o a quin joc. Tot i que la majoria juguen en grups mixtos de més de cinc persones aquesta tendència és major en les nenes. En canvi, una major proporció de nens diu jugar en grups reduïts (dues persones) del mateix gènere. El joc preferit de la majoria (set nenes i quatre nens) és “polis i cacos” i és el joc al qual normalment juguen al pati en grups grans. Entre les nenes existeix una major diversitat de jocs preferits i en nombren diversos. En canvi els nens nombren només un joc preferit. Entre els que anomenen les nenes hi ha fet i amagar, tocar i parar, arrencar cebes, saltar a la corda, jocs de taula, o parlar. Entre els jocs preferits dels nens trobem el “tren xuxuà”, a tocar i parar o jugar a *ninja*. De les preguntes referents al tipus d'activitats podem concloure que, tot i que no hi ha una forta segregació per gèneres i que la major part de la classe juguen junts a jocs motrius sí que podem identificar algunes diferències en les preferències de joc. Entre les nenes apareixen una major diversitat de jocs i de persones amb les quals jugarien. S'anomenen també amb major mesura jocs tranquils o que no necessiten una gran quantitat d'espai per desenvolupar-se.

La major part de nens i nenes juguen per tot el pati però hi ha una predominança dels nens. Quan diuen que els agrada tot el pati, emfatitzen que els agrada perquè *té més espai*, cosa que fa pensar que quan diuen tot el pati es refereixen a la part central, sense mobiliari ni arbres. Podem concloure que la majoria de nens i nenes utilitzen tot el pati sense restriccions. No obstant, quan especifiquen, els nens diuen que juguen a la part central o als espais amb un ús definit per al joc motriu, com la pista de bàsquet i la xarranca. En canvi, les nenes diuen que juguen a l'espai de la porta (perifèria) i als espais per a activitats tranquil·les, com la zona de bancs amb arbres. En aquest sentit, es pot destacar que la zona de l'entrada, la pista de bàsquet i la zona del mur i la porteria, és a dir, tota la perifèria del pati, han estat identificades com a zones que no els agraden, per la manca d'espai i la formació de bassals quan plou. Les nenes han identificat una major varietat d'espais de confort i malestar que els nens. Per exemple, una nena identifica el pati d'infantil com un lloc agradable i una altra la zona del menjador perquè hi pot trobar ombra. En canvi, la zona de la font no és confortable perquè hi fa massa sol.

Tant nens com nenes dibuixen una major diversitat d'elements dels que hi ha actualment al pati (fig. 2). Els elements nous que dibuixen són els que troben al parc, majoritàriament gronxadors i tobogans. Cal destacar que han aparegut tres casetes, que identifiquen com espais recollits on desenvolupar activitats tranquil·les (jocs de taula, jugar a mares i pares, menjar). Els jocs en equip són més protagonistes als dibuixos dels nens (futbol, bàsquet i handbol). En canvi, tot i que als dibuixos de les nenes aquests espais també apareixen, estan ocupats per altres activitats. Tant nens com nenes dibuixen majoritàriament el terra d'herba. En el cas de les nenes apareix més diversitat de paviments: sorra i terra dur. A partir de l'anàlisi dels dibuixos trobem que tant als nens com a les nenes els agradaria tenir una major diversitat d'espais i elements al pati. Tenint en compte les reduïdes dimensions del pati, tant nens com nenes consideren que és possible realitzar múltiples activitats simultàniament. Això requereix que els espais i elements siguin flexibles en la capacitat d'acollir diversos usos.

Apareixen representats elements de vegetació a la major part dels dibuixos, especialment als de les nenes. Alguns nens dibuixen arbres i la majoria de nenes dibuixen arbres, plantes i flors. La font és un element que apareix representat als dibuixos de tres nenes, en canvi cap nen dibuixa la font. El clima apareix com un element important per les nenes. Pel que fa a la representació de persones, els nens representen majoritàriament persones de gènere masculí als seus dibuixos. Un d'ells identifica als nens amb superguerrers. En un dibuix apareixen dues persones sense gènere explícit. Només apareix una nena en un dels dibuixos. En el cas de les nenes, apareixen majoritàriament persones de gènere femení que s'identifiquen pels cabells llargs, faldilla o color (rosa i blau). Una d'elles dibuixa una nena vestida de princesa. Un dibuix mostra diferents persones sense un gènere explícit. En general no apareix cap figura d'autoritat als dibuixos, excepte al d'una nena que dibuixa una mestra.

Figura 2. Dibuixos realitzats per l'alumnat (esquerra: nen; dreta: nena)

A les entrevistes grupals es van tractar aspectes relacionats amb les qualitats físiques de l'espai d'esbarjo i també amb les actituds i els conflictes en relació al domini de l'espai i sobre la presa de decisions. En total es van realitzar tres entrevistes grupals: una mixta, una amb nenes i una amb nens. Crec que val la pena destacar les diferències en el desenvolupament de l'activitat en sí. En primer lloc, el grup mixt, compost per tres nenes i tres nens, va funcionar bé, es van respectar els torns de paraula i, tot i que va haver major participació d'unes persones que d'altres, aquesta no va ser deguda a interrupcions forçades o a falta d'escolta. A l'entrevista grupal amb nenes, aquestes van mostrar una gran solidaritat entre elles, identificant-se com a col·lectiu oprimint i expressant sense dificultat les situacions de discriminació, de les quals són molt conscients. D'altra banda, amb el grup de nens va haver-hi moltes dificultats per portar a terme l'entrevista, ja que aquests no s'escoltaven entre ells ni respectaven el torn de paraula, en molts casos no responien a les preguntes realitzades o intentaven boicotejar l'activitat. En general, es va detectar un comportament competitiu, individualista i una manca de col·laboració entre ells.

Pel que fa al contingut, a l'entrevista mixta es va parlar més sobre les qualitats del pati. Totes i tots coincidien que els agradaria un pati amb més diversitat d'elements i textures. En general, volen tenir paviments més tous, com herba o sorra. Les nenes són les que fan més èmfasi en els paràmetres de confort, en aquest cas climàtic. També els agradaria tenir elements més flexibles, amb uns usos no tan condicionats. En aquest sentit, les nenes estan més condicionades a l'hora d'actuar per les normes de l'escola, les normes "socials". En canvi, els nens consideren que poden saltar-se les normes sempre i quan no els vegin.

A l'entrevista amb les nenes es parla sobretot dels conflictes i de les discriminacions que pateixen al pati. Segons les nenes, normalment juguen separades per gènere. Quan juguen amb els nens, sempre juguen al mateix joc (polis i lladres), que és escollit per alguns nens que imposen els rols en el joc. Aquests rols són discriminatoris per les nenes, ja que les assignen sempre el paper de "polis", que és el més avorrit. Pel que fa a les agressions, pateixen agressions físiques i verbals per part dels nens. Les agressions verbals són molt fortes i tenen connotacions sexistes i racistes. També discuteixen entre elles, però això no ho

veuen com un problema. Les nenes, especialment en els conflictes amb els nens, es posicionen en el paper de víctima, no se senten capaces de solucionar-ho per si mateixes, se senten vulnerables i busquen la intervenció d'una persona d'autoritat. D'altra banda, veuen com una possible solució organitzar-se entre elles per tenir més força en les decisions.

Entre els nens hi ha molts conflictes de baralles i agressivitat. Donen molta importància a ser forts; són molt competitiu entre ells. Amb les nenes a vegades juguen a "atacar-les". Quan els demanem com els agradaria que fos el pati no s'ho prenen seriosament. Alguns aprofiten per provocar. Apareixen elements com tobogans, tobogans d'aigua o elements de lluita (làsers) i també pistes de diferents esports.

Resultats de l'escenificació de conflictes

Una vegada realitzades les activitats anteriors, es va proposar realitzar una escenificació de les situacions de desigualtat que ens havien semblat més rellevants. Després de discutir els resultats de les activitats anteriors amb la tutora de tercer, es van escollir quatre temes a treballar: la invasió de l'espai de joc, la gestió dels conflictes al pati, l'equitat en la presa de decisions i els valors. L'alumnat va escenificar situacions relacionades amb els temes descrits anteriorment i conjuntament van buscar solucions per un pati més igualitari. Aquesta activitat va funcionar com a devolució per a l'alumnat per la seva participació en les activitats anteriorment descrites i també va tenir l'objectiu de fer prendre consciència sobre les situacions de desigualtat i potenciar un canvi, a partir de la cerca conjunta d'estratègies per evitar-les i prevenir-les. Entre les solucions proposades, es van trobar estratègies per a una presa de decisions més igualitària i per a repartir l'espai del pati d'una manera més equitativa. Aquesta activitat va permetre veure que els i les alumnes detecten les situacions de desigualtat, les identifiquen com a negatives i són capaces de buscar solucions conjuntes a través del diàleg.

Algunes de les activitats realitzades ens han demostrat que l'esbarjo és un espai educatiu i que, precisament per ser l'espai on els nens i les nenes gaudeixen d'una major llibertat, és on aprenen a organitzar-se i a conviure. Per això és tan important una bona gestió de l'esbarjo, que no sigui autoritària i que fomenti l'autoconsciència i la presa de decisions de l'alumnat, tot incloent estratègies per aconseguir una participació igualitària de totes les persones.

Reflexions finals

En aquest treball s'ha vist que les nenes realitzen una major diversitat d'activitats que els nens durant el temps d'esbarjo. Les activitats que realitzen varien més entre elles, des del joc simbòlic o xerrar fins a l'activitat motriu intensa.

També es desplacen més entre els diferents espais del pati i no mantenen el domini dels espais tant com els nens. La manca d'elements i espais diversos dóna prioritat a unes poques activitats i usos dominants que ocupen la major part de l'espai del pati. Les activitats dominants són els jocs considerats típicament "masculins", que impliquen joc en equip i activitat motriu intensa. Aquestes activitats ocupen la major part de l'espai del pati. En canvi, l'espai destinat al joc simbòlic o tranquil és mínim o inexistent.

El professorat confirma aquestes idees i manté la creença que una major diversitat d'espais i elements permetria jugar a més jocs diferents i que això beneficiaria les persones que no juguen als jocs dominants que solen ocupar els espais centrals del pati. Pel que fa a l'alumnat, en totes les activitats apareix el desig de tenir al pati més varietat d'espais i elements. A les activitats realitzades amb l'alumnat es confirmen les idees extretes de les observacions: les nenes manifesten una tendència major a la diversitat en tots els aspectes; juguen a una major varietat de jocs que els nens i en grups més heterogenis. També ocupen espais més diversos al pati i varien més d'activitat al llarg del temps d'esbarjo. A partir de l'anàlisi realitzada podem concloure que una major diversitat d'espais i d'elements beneficia les persones que no ocupen els espais principals on es desenvolupen les activitats dominants, potencia la realització d'activitats simultànies i variades, impedeix la monopolització de l'espai per un o uns pocs usos dominants i permet un repartiment més equitatiu de l'espai.

A les observacions del pati s'ha pogut veure que els elements fixos i amb un ús definit restringeixen el tipus de joc i potencien la realització de jocs més estereotipats en funció del gènere. A més, els elements fixos s'utilitzen per delimitar àrees i faciliten l'associació d'un espai amb un joc específic, restringint el desenvolupament d'altres activitats. S'ha observat que els jocs típicament "masculins", com les carreres o altres jocs motrius en equip, tenen un lloc clar i delimitat, mentre que els jocs considerats "femenins", com la corda, no tenen un lloc propi i es desenvolupen en els espais residuals, és a dir, els que han deixat lliures les activitats motrius d'alta intensitat. A partir de les activitats amb el professorat arribem a conclusions similars: una major flexibilitat dels espais i els elements ajuda a evitar la dominació territorial. Els espais amb usos fixos i delimitats, com la pista de futbol o les porteries, faciliten l'apropiació per determinats grups. Si, a més, aquests elements s'identifiquen socialment amb la identitat femenina o masculina, tindrà lloc un ús encara més segregat i estereotipat. Una de les desigualtats que genera major malestar en l'alumnat és el domini d'algunes persones en la presa de decisions sobre el joc. Les estratègies que proposen per evitar-ho es basen en espais i elements flexibles que permetin variar les activitats en funció de les necessitats o els desitjos de cada moment.

La relació entre les diferents parts del pati, les seves proporcions en relació amb la totalitat de l'espai i el tipus de delimitació entre espais amb usos o activitats diferents pot influir en la jerarquia d'usos i en una major o menor invasió d'unes activitats sobre les altres. La invasió de l'espai sol donar-se per

part de les persones que juguen a jocs d'alta intensitat motriu, que es porten a terme en les parts centrals del pati o d'un sector del pati i que ocupen una gran proporció d'espai en comparació amb altres activitats. Les activitats motrius de baixa intensitat o el joc simbòlic són interrompudes amb freqüència i acaben desenvolupant-se en les àrees residuals que han quedat lliures.

El confort és una qualitat que poques vegades es té en compte a l'hora de dissenyar els espais escolars, especialment els patis. El confort està relacionat amb el benestar de les persones i té a veure amb la cura i el manteniment de la vida, rol que culturalment s'ha associat a les dones. En cap activitat amb el professorat s'ha fet referència als paràmetres de confort del pati, probablement perquè actualment es considera un tema secundari. Però tampoc sembla ser un paràmetre important per a la majoria dels nens. No obstant, com hem pogut comprovar al llarg de les activitats amb l'alumnat, el confort és un element important per les nenes, que apareix en relació al benestar físic i psicològic de les persones: fonts per beure aigua, adaptació dels espais al clima, vegetació i flors per embellir els espais, etc.

La representativitat dels nens i les nenes i els valors associats a la feminitat i la masculinitat és quelcom que té un gran impacte en les formes de joc i en les situacions de desigualtat que es viuen al pati. Els valors tradicionalment "masculins" com la força, la velocitat o la competitivitat són els més valorats entre l'alumnat. Aquests valors beneficien a les persones que compleixen el model de masculinitat hegemònica i exclouen a la resta. Aquesta escala de valors estableix una relació directa entre el model de masculinitat hegemònica i la dominació social i territorial del grup. Entre l'alumnat, es desvaloren els jocs tradicionalment considerats "femenins" alhora que es menysvaloren les capacitats de les nenes per jugar a jocs tradicionalment "masculins".

Generalment, el pati es considera un espai on el professorat ha d'intervenir menys que a l'aula i deixa a l'alumnat una major llibertat. Aquesta idea fa que només s'intervengui en les situacions en què es considera estrictament necessari i aquestes solen ser les que impliquen violència física. Aquesta es dona majoritàriament en els conflictes entre nens, per tant, es prioritza solucionar els conflictes masculins i s'invisibilitzen altres tipus de situacions de desigualtat que no impliquen la violència física i que afecten en major mesura les nenes o totes aquelles situacions de desigualtat que no generen conflictes visibles degut a que són socialment acceptades o assumides. Algunes de les activitats realitzades ens han demostrat que l'esbarjo és un espai educatiu i que, precisament per ser l'espai on els nens i les nenes gaudeixen d'una major llibertat, és on aprenen a organitzar-se i a conviure. Per això és tan important una gestió activa per part del professorat que, sense ser autoritària, estigui destinada a introduir uns valors més inclusius i a aconseguir una igualtat efectiva en l'ús de l'espai del pati.

Bibliografia

- AITKEN, Stuart (2001). *Geographies of young people, the morally contested spaces of identity*. Londres: Routledge.
- BARKER, John; Susie WELLER (2003). "Is it fun? developing children centred research methods". *International Journal of Sociology and Social Policy* [Bingley], vol. 23, núm. 1, p. 33-58.
- BAYLINA, Mireia; Anna ORTIZ; Maria PRATS (2006). "Children in playgrounds in Mediterranean Cities". *Children's Geographies* [Londres], vol. 42, p. 173-183.
- (2011). "Children living in the city. Gendered experiences and desires in Spain and Mexico", dins: Louise HOLT [ed.]. *Geographies of Children, Youth and Families. An International Perspective*. Abingdon: Routledge.
- (2016). "Nature in urban children's daily life in Catalonia", dins: Ann Marie F. MURNAGHAN; Laura J. SHILLINGTON. *Children, Nature, Cities*. Nova York: Routledge, p. 153-169.
- BÉNEKER, Tine; Rickie SANDERS; Sirpa TANI; Liz TAYLOR (2010). "Picturing the City: young people's representations of urban environments". *Children's Geographies* [Londres], vol. 8, núm. 2, p. 123-140.
- BONAL, Xavier (2000). *Cambiar la escuela: la coeducación en el patio de juegos*. Barcelona: Institut de Ciències de l'Educació, Universitat Autònoma de Barcelona.
- (2007a). "Doing research with young people: participatory research and the rituals of collective work". *Children's Geographies* [Londres], vol. 5, núm. 3, p. 297-317.
- (2007b). "The Personal is political: developing new subjectivities through participatory action research". *Gender, place and Culture* [Londres], vol. 14, núm. 3, p. 267-292.
- CARRERAS, Anna (2011). *La construcció dels gèneres des del bressol: recerca sobre la construcció de les identitats de gènere a la primera infància*. Ajuts a la Recerca Francesca Bonnemaïson 2011.
- CARRERAS, Anna; Marina SUBIRATS; Amparo TOMÉ (2012). "La construcció de los géneros en la etapa 0-3: primeras exploraciones", dins: Jorge GARCÍA; María Begoña GÓMEZ [ed.]. *Diálogos en la cultura de la paridad: reflexiones sobre feminismo, socialización y poder*. Universidad de Santiago de Compostela, p. 35-56.
- CLOKE, Paul; Owain JONES (2005). "Unclaimed territory": childhood and disordered space(s)". *Social & Cultural Geography* [Londres], vol. 6, núm. 3, p. 311-333.
- COL·LECTIU PUNT 6 (2011). *Construyendo entornos seguros desde la perspectiva de género*. Bellaterra: Institut de Ciències Polítiques i Socials, Universitat Autònoma de Barcelona (Informe nº 5, Programa Ciutats i Persones).
- (2014). *Dones treballant. Guia de reconeixement urbà amb perspectiva de gènere*. Barcelona: Comanegra.
- DYMENT, Janet; Timothy S. O'CONNELL (2013). "The impact of playground design on play choices and behaviors of pre-school children". *Children's Geographies* [Londres], vol. 11, núm. 3, p. 263-280.
- ELDÉN, Sara (2012). "Inviting the messy: Drawing methods and 'children's voices'". *Childhood* [Thousand Oaks], vol. 20, núm. 1, p. 66-81.
- FREEMAN, Claire (2020). "Twenty-five years of children's geographies: a planner's perspective". *Children's Geographies* [Londres], vol. 18, núm. 1, p. 110-121.
- FULLER, Kay (2010). "Talking about gendered headship: how do women and men working in schools conceive and articulate notions of gender?" *Journal of Educational Administration and History*, vol. 42, núm. 4, p. 363-382.
- HARAWAY, Donna (1991). *Ciencia, cyborgs y mujeres: la reinención de la naturaleza*. Madrid: Cátedra, 1995.
- HOLLOWAY, Sarah; Gill VALENTINE [ed.] (2000). *Children's geographies: living, playing, learning*. Londres: Routledge.

- HOLT, Louise (2004a). "The "Voices" of children: de-centring empowering research relations". *Children's Geographies* [Londres], vol. 2, núm. 1, p. 13-27.
- (2004b). "Children with mind-body differences: performing disability in primary school classrooms". *Children's Geographies* [Londres], vol. 2, núm. 2, p. 219-236.
- HORTON, John (2001). "Do you get some funny looks when you tell people what you do?" Muddling through some angsts and ethics of (being a male) researching with children". *Ethics, Place & Environment* [Londres], vol. 4, núm. 2, p. 159-166.
- JONES, Owain (2003). "Endlessly revisited and forever gone: on memory, reverie and emotional imagination in doing children's geographies. An "addendum" to "To go back up the side hill": memories, imaginations and reveries of childhood' by Chris Philo". *Children's Geographies* [Londres], vol. 1, núm. 1, p. 25-36.
- KEATS, Patrice A. (2009). "Multiple text analysis in narrative research: visual, written, and spoken stories of experience". *Qualitative Research* [Thousand Oaks], vol. 9, núm. 2, p. 182-195.
- LEHMAN-FRISCH, Sonia; Jean-Yves AUTHIER; Frédéric DUEFAUX (2012). "Draw me your neighbourhood: a gentrified Paris neighbourhood through its children's eyes". *Children's Geographies* [Londres], vol. 10, núm. 1, p. 17-34.
- LOMAX, Helen (2012). "Contested voices? Methodological tensions in creative visual research with children". *International journal of social research* [Houston], vol. 15, núm. 2, p. 105-117.
- MATTHEWS, Hugh; Faith TUCKER (2005). "Consulting children". *Journal of Geography in Higher Education* [Londres], vol. 24, núm. 2, p. 299-310.
- MOORE, Gary T. (1994). *Early Childhood Physical Environment Observation Schedules and Rating Scales: Preliminary Scales for the Measurement of the Physical Environment of Child Care Centers and Related Environments*. Center for Architecture and Urban Planning Research, University of Wisconsin-Milwaukee.
- ÖHRN, Elisabet (2009). "Challenging Sexism? Gender and Ethnicity in the Secondary School". *Scandinavian Journal of Educational Research* [Londres], vol. 53, núm. 6, p. 579-590.
- OLIVEIRA, Valeria; María WALDENEZ (2010). "Trayectorias de investigación acción: concepciones, objetivos y planteamientos". *Revista Iberoamericana de Educación* [Madrid], vol. 53, núm. 5.
- ORTIZ, Anna (2007). "Geografías de la infancia: descubriendo 'nuevas formas' de ver y entender el mundo". *Documents d'Anàlisi Geogràfica* [Bellaterra], núm. 49, p. 197-216.
- ORTIZ, Anna; Maria PRATS; Mireia BAYLINA (2012). "Métodos visuales y geografías de la infancia: dibujando el entorno cotidiano". *Scripta Nova: Revista electrónica de geografía y ciencias sociales* [Barcelona], vol. XVI, núm. 400.
- (2014). "Procesos de apropiación adolescente del espacio público: otra cara de la renovación urbanística en Barcelona". *Boletín de la Asociación Española de Geografía* [Madrid], núm. 65, p. 37-57.
- (2015). "Teenagers' sense of neighbourhood in Barcelona", dins: Karen NAIRN; Peter KRAFTL; Tracey SKELTON [ed.]. *Space, Place and Environment*. Singapore: Springer (Series: Geographies of Children and Young People; 3).
- PHILLIPS, Richard (2001). "Geographies of childhood: introduction". *Area*, vol. 33, núm. 2, p. 117-118.
- PHILO, Chris (2003). "To go back up the side hill: memories, imaginations and reveries of childhood". *Children's Geographies* [Londres], vol. 1, núm. 1, p. 7-23.
- PRATS, Maria; Mireia BAYLINA; Anna ORTIZ (2011). "Koristia, Bambini, Meninos, Niñas: a view of children's geographies in southern Europe". *Children's Geographies* [London], vol. 9, núm. 3-4, p. 477-481.
- (2012). "Los lugares de la amistad y la vida cotidiana de chicas y chicos adolescentes en un barrio de Barcelona". *Revista Latino-americana de Geografía e Género* [Ponta Grossa], vol. 3, núm. 2, p. 116-124.
- (2015). "Lectures de l'impacte de la crisi econòmica en la vida quotidiana dels infants a Catalunya". *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* [Barcelona], núm. 80, p. 179-197.

- PUNCH, Samantha (2002). "Research with children. The same or different from research with adults?" *Childhood* [Thousand Oaks], vol. 9, núm. 3, p. 321-341.
- REH, Sabine; Kerstin RABENSTEIN; Bettina FRITSCHÉ (2011). "Learning spaces without boundaries? Territories, power and how schools regulate learning". *Social & Cultural Geography* [Londres], vol. 12, p. 83-98.
- RÖNNLUND, Maria (2015). "Schoolyard stories: Processes of gender identity in a "children's place". *Childhood* [Thousand Oaks], vol. 22, núm. 1, p. 85-100.
- SALDAÑA BLASCO, Dafne (2018). "Reorganizar el patio de la escuela, un proceso colectivo para la transformación social". *Hàbitat y Sociedad* [Sevilla], núm. 11, p. 185-199.
- SALDAÑA BLASCO, Dafne; Carla AMAT GARCIA; Júlia GOULA MEJÓN; Helena CARDONA TAMAYO (2018). "Espacios de juego y desigualdades de género en la infancia", dins: María Gabriela NAVAS PERRONE; Muna MAKHLOUF DE LA GARZA (2018). *Apropiaciones de la ciudad. Género y producción urbana: La reivindicación del derecho a la ciudad como práctica espacial*. Barcelona: Pol-len Edicions, p. 153-184.
- SALDAÑA BLASCO, Dafne; Julia GOULA MEJÓN; Helena CARDONA TAMAYO; Carla AMAT GARCIA (2019). *El pati de l'escola en igualtat. Guia de diagnosi i d'intervenció amb perspectiva de gènere*, Barcelona: Pol-len i Equal Saree.
- SKELTON, Tracy; Gill VALENTINE [ed.] (1998). *Cool places: Geographies of youth cultures*. Londres: Routledge.
- SUBIRATS, Marina (1994). "Conquistar la igualdad: la coeducación hoy". *Revista Iberoamericana de educación* [Madrid], núm. 6, p. 49-78.
- TOMÉ, Amparo (2008). *Guía de buenas prácticas "Diagnóstico del centro en materia de igualdad entre hombres y mujeres"*. Vitoria-Gasteiz: Emakunde.
- TRANTER, Paul J.; Karen MALONE (2004). "Geographies of environmental learning: an exploration of children's use of school grounds". *Children's Geographies* [Londres], 2:1, p. 131-155.
- VALENTINE, Gill (1996). "Angels and devils: Moral landscapes of childhood". *Environment & Planning D: Society & Space* [Thousand Oaks], vol. 14, núm. 5, p. 581-599.
- (2003). "Boundary crossings: transitions from childhood to adulthood". *Children's Geographies* [Londres], vol. 1, núm. 1, p. 37-52.
- VALENTINE, Gill; Sarah HOLLOWAY (2001). "On-line dangers?: geographies of parents' fears for children's safety in cyberspace". *The Professional Geographer* [Londres], vol. 53, núm. 1, p. 71-83.
- WEISMAN, Leslie (1994). *Discrimination by design. A feminist critique of the man-made environment*. Urbana i Chicago: University of Illinois Press.